

УДК 373.5.016:78:37.041

РОЛЬ САМООСВІТИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Ярина Вишпінська

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, 58000 Чернівці, Україна*

Проаналізовано роль самоосвіти у професійному становленні вчителя музики та шляхи оптимізації формування навчально-виховного процесу в класі основного музичного інструмента (фортепіано).

Ключові слова: самоосвіта, самовиховання, професійна освіта вчителя музики, індивідуально зорієнтоване навчання.

Постановка проблеми. Питання самоосвіти здавна привертало увагу педагогів. Це одна із ключових сфер у концепціях виховання особистості, що виконує важливу функцію пізнання людиною дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд педагогічної літератури свідчить, що проблема професійної компетентності педагогічних кадрів розглянута у різних аспектах у працях В. Адольфа, А. Айзенберга, Ш. Амонашвілі, І. Ареф'єва, С. Висоцької, М. Коломійця, С. Крутієнко, В. Назаренко, А. Орлова, В. Пилипівського, Н. Попович, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших науковців. Зміст, умови формування професійної підготовки та самоосвіти вчителя музики відображені у працях К. Завалко, Н. Іліницької, О. Олексюк, З. Остаюк, Г. Падалки, Т. Пляченко, О. Рудницької, Н. Середи, В. Черкасова та ін.

Початковий період формування орієнтації на самоосвіту пов'язаний зі школою, з її соціальною та моральною спрямованістю педагогічного впливу на особистість учня. Найпростіші усвідомлювані елементи самоосвіти і самовиховання простежуються вже у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Свідоме ж самовиховання формується з підліткового віку. У цей період учнів потрібно ознайомлювати з різними формами й методами самовиховання: самокритика, самопереконавання, самонавіювання, самопримус, самообов'язок, самоперимикання тощо, організувати систему засобів, що спонукатимуть учня працювати над собою. В юнацькому віці інтенсивніше відбувається процес формування світогляду, збагачення знаннями, міцніє зв'язок між самовихованням і самоосвітою.

Самоосвіта набуває довершеності тільки тоді, коли поєднує всю сукупність зв'язків з вихованням та навчанням, процесом духовного розвитку

особистості, втіленням у життя естетичних цінностей та ідеалів, сформованих суспільством. Її розглядаємо як самостійну пізнавальну діяльність, що охоплює особливий вид навчальної діяльності суб'єкта, завдяки якій засвоюється певна сукупність знань, умінь, навичок, розвиваються певні здібності тощо. Самоосвіту у вузькому значенні слова слід розглядати як один із головних методів самовиховання. У широкому розумінні вона наближається за своєю суттю до поняття самовиховання [3, с. 19].

Самоосвіта – це неперервне продовження загальної та професійної освіти, завдяки якій актуалізуються та розширюються знання, заповнюються прогалини в духовному розвитку людини. Самоосвіта є невід'ємним компонентом у системі навчально-виховного процесу школи, до якого залучаються як учні, так і вчитель. Вона є невід'ємною від самовиховання. А. Айзенберг розглядає її як складову і результат усього процесу духовного розвитку особистості, її загальної культури [1, с. 4].

Метою нашої статті є розглянути феномен самоосвіти як рушій на шляху до професійного самовдосконалення вчителя музики, розвитку інноваційних підходів до формування й моделювання навчально-виховного процесу в музичній школі.

Виклад основного матеріалу. Музичне виховання – це взаємозалежний та цілеспрямований процес пізнання музичного мистецтва, розвиток музично-естетичних смаків людини, поглиблення навичок музичної діяльності, що виражається через удосконалення інструментальної підготовки, розширення знань з музично-теоретичних предметів, вдумливе прочитання відомостей з музичної літератури, які допоможуть відтворити стиль і характер виконуваного твору (особливо це необхідно впроваджувати у роботі з учнями старших класів), вокально-хорова діяльність та й загалом увесь спектр дисциплін, які сприяють збагаченню музичної культури школярів. Безумовно, позитивний результат музичного виховання учнів у музичних школах залежить від форм і методів, які закладені в основу навчально-виховного процесу, сукупності педагогічних принципів викладання предметів та, що не менш важливо, від особистості педагога, який, на нашу думку, повинен володіти професійними якостями, психологічно-умотивованою структурою поведінки, емоційною стабільністю, здатністю до самовдосконалення й самоосвіти, розвитку творчих здібностей, навичок психолого-педагогічного моделювання, що підтримують пошук інноваційних методів і форм навчання учнів музики, аналізу їхніх вікових та індивідуальних рис, середовища у якому вони формуються як особистості та втілюють принципи сумісності й гармонії у формуванні доброзичливого мікроклімату в класі та родині.

Формування творчої особистості педагога також потребує направленою керування його індивідуальним самовиявленням. Це завдання

вирішується за допомогою актуалізації та задоволення потреби вчителя музики у реалізації власного професійного потенціалу у педагогічній сфері. Для цього йому необхідно прагнути до професійного самовдосконалення, яке й стане передумовою для його самореалізації у професії, самопізнання власної творчої індивідуальності.

Індивідуальність є складним, структурним утворенням, яке віддзеркалює сутність трьох взаємозалежних компонентів: індивідуального, особистісного, суб'єктивного. Перший є основою професійної індивідуальності вчителя музики з огляду на його природні властивості: темперамент, емоційно-вольові задатки, здібності, здоров'я тощо. Для пізнання індивідуального компонента в сучасній психофізіологічній науці є багато засобів. Це можуть бути різноманітні тести, анкети тощо. Індивідуальний компонент визначає працездатність і настрої вчителя [5, с. 2].

Сутнісне підґрунтя професійної діяльності вчителя музики становлять особистісний та суб'єктивний компоненти, які розвиваються лише на соціальному рівні й становлять систему професійно-значущих зв'язків (ставлення до суб'єктів педагогічної взаємодії, до обраної професії, самовиявлення в ній тощо), особистісних рис, що визначають можливості для успішного здійснення професійної діяльності, яка ґрунтується на глибокому саморозумінні системи знань про раціональні прийоми самодетермінації. Високий рівень розвитку особистісно-суб'єктивного компонента творчої індивідуальності вчителя музики зумовлює діяльнісний аспект механізму професійної самореалізації – професійні цілі, ідеї, задуми, потреби тощо [5, с. 2–3].

Шляхом визначення рівня розвитку особистісно-суб'єктивного компонента власної професійної індивідуальності є глибокий самоаналіз професійної свідомості. Під таким кутом зору вчитель має сам собі дати відповіді на такі запитання:

- як я ставлюся до обраної професії;
- якою є соціальна спрямованість моєї діяльності;
- чи відповідає мій професійний рівень очікуваним від мене результатам;
- які мої здібності, знання, уміння, якості допомагають або заважають досягти успіху в професійній діяльності;
- яким чином я можу зробити ціннісний внесок у розвиток особистості учня та які для цього засоби мені необхідні;
- коли я востаннє виявляв творчу ініціативу тощо.

Ці та подібні запитання допоможуть вчителю музики здійснити рефлексивні акти, отже, з'ясувати рівень розвитку професійної самосвідомості, педагогічного мислення, які є сутнісним підґрунтям

визначення тих особистісно-діяльнісних ознак, які вимагають кроків до самовдосконалення.

Особистісні й професійні властивості, що віддзеркалюють професійні вимоги до вчителя, є такими, що компенсуються, за винятком двох – любові до дітей і професійно-педагогічної спрямованості особистості, її бажання реалізувати себе саме у цій професії. Мотиваційно-ціннісна сфера особистості вчителя музики, яка відображається у його спрямованості, визначає стратегію педагогічної взаємодії в соціальному середовищі, де відбувається реалізація професійного потенціалу вчителя, та відображує зміст обраної педагогічної концепції, на засадах якої він будує тактику власної професійної діяльності.

Творча особистість викладача є запорукою налагодження успішного перебігу навчально-виховного процесу в класі основного музичного інструмента (фортепіано). Педагогічна діяльність, підкріплена музично-естетичними інтересами з посиленням розвитком активних способів музикування (навички гри на інструменті, вдосконалення технічного рівня, робота над звуком, розвиток умінь гри поліфонічних творів, підбору аплікатури, розуміння задуму автора та поставлених виконавських завдань, напрацювання ритмічної гри тощо), сприяє вихованню пізнавальної сфери та емоційно-вольового компонента школярів, створює умови формування в них стабільного музично-виконавського інтересу.

Сучасна школа ставить перед учителем такі завдання: введення нових програм та вимог до рівня викладання, орієнтація на творчий розвиток учня, фіксація його умінь та вдосконалення вроджених здібностей, формування процесу постійного насичення і зацікавлення матеріалом, виховання на народнопісенних традиціях та творах української національної музики тощо, від ефективності вирішення яких залежить успіх формування творчозорієнтованого покоління. Викладач є тією рушійною силою, яка моделює й формує перебіг навчально-виховного процесу в школі.

Педагогічна творчість учителя фортепіано залежить від рівня його освіченості, знань у різних сферах людської діяльності, особливо у площині мистецьких дисциплін (образотворчого мистецтва, графіки, архітектури, історії музичної літератури, поезії, прози, стильових особливостей художніх течій в музиці та живописі). Ці знання, якщо їх професійно застосовувати, підвищують рівень засвоєння музичного матеріалу, розвитку творчого потенціалу учнів, вдумливого виконання творів.

Реалізувати свої творчі інтереси та професійні вміння вчитель може, дотримуючись принципів побудови та втілення у навчально-виховний процес особистісно орієнтованих освітніх технологій, які дають змогу створити гуманне середовище навчання і життєдіяльності вихованців:

- природовідповідність – взяття до уваги закономірностей природного розвитку дітей;
- культуровідповідність – навчання, виховання та організація життя дітей у контексті культури (ознайомлення з різностильовими епохами фортепіанної музики, композиторськими школами й течіями тощо);
- індивідуально-творчий підхід – задоволення інтересів і потреб кожного вихованця у різноманітних видах творчої діяльності на уроці основного музичного інструмента (фортепіано), можлива розробка системи творчих завдань конкретно для кожного учня;
- життєтворчість – залучення школярів до розв’язання проблем щодо колективного та особистого життя (наприклад, створення і використання гуманної системи стимулів для саморозвитку учнів засобами музичного мистецтва, їх заохочення до організації та управління колективними творчими заходами, в яких провідну роль відіграє музично-естетична діяльність);
- співпраця – налагодження партнерських взаємин, спілкування на основі діалогу, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги [5, с. 5].

Засобами професійної самореалізації вчителя музики є педагогічна майстерність, яка виявляється у високому рівні його самовіддачі, індивідуальному внеску в розвиток особистості учня, педагогічна творчість (виявом її є особистісно зорієнтовані авторські педагогічні технології) і професійна культура як універсальний засіб і спосіб виявлення власної творчої індивідуальності педагога.

Важливим спектром розвитку самоосвіти викладача фортепіано є його робота над новими музичними творами, тобто опрацювання незнайомої музичної літератури. Це не тільки розширить коло його знань про музично-педагогічну літературу для дітей, але й стане джерелом педагогічних відкриттів. Незнання нотної літератури створює негативне явище – шаблонний підхід до роботи з матеріалом, втрату новизни та призупинення індивідуального розвитку викладача. Тому пошук та вивчення музичного репертуару є необхідною складовою самоосвіти вчителя музики. Це у кінцевому підсумку позитивно вплине й на музично-виконавський розвиток учнів. Вміло підібрані нові твори акумулюють підвищену зацікавленість учнів до вирішення поставлених завдань та вимог виконавської майстерності й вигідного подання їх на концертній естраді. Тому вдумлива робота з музичною літературою обов’язково дасть свої результати, допоможе сформувати в учителя професійне бачення в опрацюванні та комплектації педагогічного репертуару, створить ґрунт для професійнозначущих переконань та принципів роботи.

Завдяки індивідуальній роботі з текстом відбувається й перевірка особистісного рівня виконавських, технічно-ритмічних, звукових, стильових навичок педагога, їх внутрішнє оцінення, удосконалюється техніка ілюстрації музичного твору, наближеного до концертного виконання. Робота з нотним музичним матеріалом вимагає від учителя музики творчого підходу до прочитання тексту та закладеного в нього змісту музичного твору, що втілюється через пошук засобів музичної виразності, темпоритмічних характеристик, уваги до звуковидобування, охоплення форми, які сприяють відтворенню музично-образного змісту твору. Виконуючи твір на уроці, вирішуючи художні завдання, учитель повинен також активізувати увагу учня для досягнення ним кращого розуміння музичного твору. Наведемо деякі практичні поради досягнення емоційної та розумової активності учня:

- зупиняти увагу учня на окремих елементах музичного тексту, кожного разу знаходячи нові художні завдання або моделюючи пройдені (послухати звучання мелодії, надати їй виразного виконання, виокремити характерні особливості акомпанементу, провести підголосок, відпрацювати моменти переходу від одного епізоду до іншого тощо);
- постійно повертатися до багаторазового вслухання у музику, проспівувати її про себе, усвідомлюючи її інтонаційну виразність, яка є одним із виразників змістового наповнення твору;
- відчувати і розуміти процес розвитку музичної думки, брати до уваги всі закладені у твір елементи музичної виразності;
- охоплювати форму твору, звертаючи увагу на співвідношення цілого і частин, кульмінацій та цезур, темпових і динамічних контрастів тощо;
- теоретично аналізувати твір, бачити характерні особливості музичної мови.

Потенціал самоосвіти надзвичайно великий, адже вона вчить не тільки самостійно вчитися, але й самостійно мислити. Особливо велика користь у використанні вчителем ескізного вивчення творів, що активізує його професійні навички та сприяє формуванню творчих якостей. Цей метод не передбачає досконалого виконання і вивчення твору, він у “економному” режимі дає можливість учителю засвоювати бажану кількість творів. Цей вид самостійної роботи сприяє значному розширенню репертуарного багажу та музичного кругозору педагога, збагаченню його виконавського досвіду. Особливо про нього не слід забувати вчителям-початківцям, які, зважаючи на невеликий педагогічний стаж, не мають достатнього досвіду роботи з творами різних епох, стилів і жанрів. Для комфортніших умов використання цього методу рекомендуємо добирати твори, які відповідають рівню виконавсько-технічної підготовки вчителя.

Синтез виконавських та педагогічних рис формується у вчителя поступово, це складний багатогранний процес, який перебуває у постійному розвитку. У повсякденній практиці музичних занять формується педагог-піаніст, де дуже важливим є вміння психолого-педагогічного спілкування з учнями, адекватного бачення проблем навчання та виховання й шляхів їх вирішення. Крім спеціальних знань з історії музичної педагогіки, методики викладання фортепіано, важливим є також володіння емоційною атмосферою в класі, передбачення індивідуальних реакцій на основі прогнозування мотиваційної сфери того чи іншого учня. Учитель музики, крім суто спеціальних знань, повинен володіти й організаційними, психолого-педагогічними, акторськими здібностями. Він повинен вчити своїх учнів мислити, аналізувати, порівнювати, співставляти, виокремлювати певні епізоди у фортепіанному творі, розвивати навички самостійної праці, творчої діяльності, вміння долати труднощі тощо.

Для вдосконалення навичок педагогічної діяльності викладач фортепіано повинен вдумливо ставитись до розвитку своєї методичної та професійної підготовки. Передусім для формування і розвитку логіко-теоретичного мислення необхідно широко використовувати узагальнення, які дають можливість на конкретних прикладах розкривати закономірності художніх явищ. Використання узагальнень сприяє подоланню різноманітних виконавських труднощів, моделює інтерпретаційне мислення музиканта, формує стилістику інструментальної гри. Узагальнення дають можливість пов'язувати окремі питання виконавства із загальними проблемами музичної педагогіки, вони є основою формування професійних знань та умінь.

Важливе значення серед професійних рис учителя музики має його творча активність – вміння знаходити раціональні та впливові методи роботи над твором, що дають ґрунт для розвитку творчої ініціативи учня. Використання вербальних образів і порівнянь, які були знайдені у процесі спільної урочної роботи з учнем, формують подальший виконавський план втілення художнього образу того чи іншого музичного твору. Для підтримання стійкого інтересу до занять важливе значення має формування в учня прагнення до самостійного мислення і виявлення особистої ініціативи. Розвитку творчих навичок сприяє гра на слух, підбирання знайомої музики, транспонування, спроби імпровізації та створення невеличких п'єс. У ранньому шкільному віці у більшості дітей помітний потяг до творчості. Цю рису необхідно розвивати, заохочувати їхні спроби підбирати знайомі мелодії, вносити в цей процес елементи імпровізації, які можуть бути мелодичні, ритмічні, пов'язані з інтерпретацією твору тощо. Ці спроби завжди сприяють розвитку музичних задатків учня, допомагають різноманітніше та вільніше використовувати виражальні можливості інструмента. Особливо необхідно підтримувати бажання учня по-своєму

тлумачити характер твору, надати звучанню певної тембрової фарби, знайти виразну динаміку. Тільки таким шляхом можна виховати інтерес та захоплення процесом гри за інструментом.

Для розуміння й виконання твору велике значення має вміння педагога моделювати музичний образ на основі нотного тексту і музично-слухових уявлень. Розвитку навичок моделювання музичного образу твору допомагає використання порівнянь, аналізу, відокремлення важливих елементів від прохідних, узагальнення окремих структурних моментів, тематичного та динамічного розвитку музичного матеріалу твору тощо. Такі прийоми роботи розвивають в учителя самостійність мислення, схильність до обдумування кожної незначної деталі, яка у разі правильного прочитання композиторського задуму надасть твору нового звучання. Учитель фортепіано, якщо він – творча особистість, повинен прагнути знаходити нові підходи до розкриття музичного образу, уникати шаблонів, визначених схем роботи з учнем, намагатися кожного уроку створювати ситуації успіху, незначної, але такої важливої міні-перемоги над вирішенням поставленого завдання.

Для учителя фортепіано знання методики навчання гри на інструменті є основоположним та формуючим стрижнем його педагогічної діяльності. Методична підготовка у поєднанні з педагогічними здібностями є критерієм та показником позитивного результату навчання в класі фортепіано. Вирішення фундаментальних проблем методики навчання гри на інструменті будуватиметься на основі системного підходу, сутність якого в тому, що основні питання особистісних методичних переконань розглядаються у взаємозв'язку із загальнопедагогічними проблемами і завданнями музично-естетичного виховання. Здійснюючи свою діяльність у галузі індивідуального навчання школярів, учитель повинен:

- знати головні закономірності музичної педагогіки та музично-виконавського мистецтва;
- уміти аналізувати різноманітні методичні концепції індивідуального навчання дітей музики (беруться до уваги методики навчання гри на різноманітних інструментах – акордеон, скрипка, бандура, гітара, духові музичні інструменти тощо), вивчення та узагальнення методичної літератури з фаху;
- розуміти специфіку і сутність індивідуальних уроків з основного музичного інструмента (фортепіано) в системі естетичного виховання учнів;
- раціонально розподіляти час індивідуального заняття та використовувати різноманітні форми його проведення, уникати одноманітності;

- поглиблювати й систематизувати теоретичні та методичні знання з проблем викладання фортепіано в музичній школі;
- удосконалювати власні музично-слухові уявлення на основі методичного аналізу музичних творів, стимулювати виконавську майстерність;
- осмислювати сутність розвитку музичних явищ та співвідносити їх з власною практичною діяльністю;
- формувати вміння визначати та переборювати труднощі у виконанні музичних творів у процесі особистої практичної діяльності в школі;
- розуміти практичні шляхи і засоби формування музичних здібностей учнів, розвивати уміння індивідуальної роботи з дітьми в системі спеціальної позашкільної музичної освіти;
- науково і творчо підходити до вирішення будь-яких методико-викладацьких ситуацій, які виникають у навчально-виховному процесі в музичній школі;
- постійно вивчати педагогічний досвід шляхом спостережень та опрацювання музично-педагогічної літератури, а також розуміти значення глибокого аналізу особистої практики.

Успішність професійної самореалізації залежить від гармонійного поєднання цілей саморозвитку всіх суб'єктів педагогічної взаємодії. Суттєвим елементом у цьому процесі є творча спрямованість, яка реалізується у прагненні до професійного самовдосконалення, самостійності та ініціативи. Поняття "професійне самовдосконалення" охоплює як розвиток спеціально-предметних здібностей, так і педагогічних знань, умінь, рис. Ми не вважаємо за доцільне протиставляти спеціально-предметні та спеціально-професійні риси, адже за умови їх вдалого поєднання вчитель музики може успішно виявити себе і як педагог, і як музикант-виконавець.

У процесі побудови авторських педагогічних технологій учитель музики має знати, що будь-яка педагогічна технологія може стати особистісно орієнтованою, якщо ґрунтуватиметься на таких засадах, як співтворчість, діяльнісно-творчий характер, індивідуально-творчий підхід, співпраця на основі діалогової взаємодії, самоаналіз власної педагогічної діяльності, самоосвіти та творення на уроці ситуації успіху.

Висновки. Потенційні можливості педагогічного явища самоосвіти є джерелом розвитку індивідуально-особистісних рис учителя музики, його професійного зростання, самовдосконалення та розширення власної педагогічно-виконавської майстерності. Не випадково саморозвиток учителя музики є шляхом оптимізації усього навчально-виховного процесу в музичній школі, критерієм позитивного оцінювання та успіху спільної музично-творчої діяльності педагога та учнів, де самоосвіта посідає одне з фундаментальних місць.

1. *Айзенберг А. Я.* Самообразование: история, теория и современные проблемы : учеб. пособие для вузов / А. Я. Айзенберг. – М. : Высш. шк., 1986. – 128 с.
2. *Вишпінська Я. М.* Готуємось до професії вчителя музики (Вступ до спеціальності) : навч. посіб. / Я. М. Вишпінська. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т, 2011. – 112 с.
3. *Іліницька Н.* Організаційно-педагогічні умови музичної самоосвіти / Н. Іліницька // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 4. – С. 19–22.
4. *Падалка Г.* Культурологічна освіта майбутніх вчителів / Г. Падалка // Мистецтво та освіта. – 2003. – № 4. – С. 63.
5. *Середа Н.* Професійне самовдосконалення вчителя музики / Н. Середа // Мистецтво та освіта. – 2003. – № 1. – С. 2-6.

ROLE OF SELF-EDUCATION IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF A MUSIC TEACHER

Yaryna Vyshpins'ka

*Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi
Kotsubyns'ky Str., 2, UA – 58000 Chernivtsi, Ukraine*

The article explores the role of self-education in the professional formation of a music teacher and the ways of optimizing the development of the educational process in the class of the musical instrument (piano).

Key words: self-education, self-upbringing, vocational education of a music teacher, individual centered education.

РОЛЬ САМООБРАЗОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Ярина Вышпинская

*Черновецкий государственный университет имени Юрия Федковича
ул. Коцюбинского, 2, 58000 Черновцы, Украина*

Проанализирована роль самообразования в профессиональном становлении учителя музыки и пути оптимизации учебно-воспитательного процесса в классе основного музыкального инструмента (фортепиано).

Ключевые слова: самообразование, самовоспитание, профессиональное образование учителя музыки, индивидуально ориентированное обучение.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2012

Прийнята до друку 14.11.2012